

Nota van Zienswijzen
Notitie Reikwijdte en Detailniveau
Dijkverbetering Lith-Bokhoven

Datum

december 2025

Inhoud

1. Inleiding	4
1.1. Aanleiding.....	4
1.2. Ter inzage legging Notitie Reikwijdte en Detailniveau	4
1.3. Nota van zienswijzen Notitie Reikwijdte en Detailniveau	4
1.4. Wijziging reikwijdte en detailniveau dijkversterking Lith-Bokhoven	5
1.5. Leeswijzer	6
2. Zienswijzen en beantwoording	7
2.1. Binnengekomen zienswijzen	7
2.2. Beantwoording zienswijzen	8
3. Reactie op ontvangen advies.....	36
3.1. Commissie mer	36
3.2. Ontvangen advies	36
Bijlage: Advies Commissie mer d.d. 13 november / projectnummer:3969	40

1. Inleiding

1.1. Aanleiding

Waterschap Aa en Maas werkt samen met de Provincie Noord-Brabant en medeoverheden aan de verbetering van de dijk tussen de stuw bij Lith en het dorp Bokhoven. De ligging van Nederland aan de Noordzee en de aanwezigheid van meerdere grote rivieren maakt ons land kwetsbaar voor overstromingen. Bescherming tegen hoogwater is en blijft dan ook van levensbelang. In 2017 zijn hiervoor in Nederland nieuwe normen voor waterveiligheid vastgesteld. Om aan deze normen te voldoen moeten veel dijken in Nederland worden versterkt. Ook de dijk vanaf de sluis bij Lith tot en met Bokhoven.

De dijkverbetering Lith-Bokhoven is onderdeel van het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). In dit programma werken het Rijk en de waterschappen met elkaar samen om Nederland te beschermen tegen overstromingen.

Om het project planologisch mogelijk te maken wordt door Waterschap Aa en Maas een projectbesluit opgesteld voor het projectgebied. Het projectbesluit moet vervolgens door de provincie Noord-Brabant worden goedgekeurd. Gekoppeld hieraan wordt de procedure van de milieueffectrapportage (mer) doorlopen. Deze waarborgt dat het milieubelang wordt meegenomen in de besluitvorming. De milieuprocedure resulteert in een milieueffectrapport (MER).

1.2. Ter inzage legging Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Het Waterschap Aa en Maas heeft de provincie Noord-Brabant om advies gevraagd over reikwijdte en detailniveau van het op te stellen MER. Van 4 augustus tot en met 28 september 2025 lag de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) dijkverbetering Lith-Bokhoven ter inzage. De NRD beschrijft hoe de provincie en het waterschap de onderzoeken in het kader van de mer willen aanpakken. De NRD gaat over de inhoudelijke uitwerking van het MER en beschrijft hoe het milieuvonderzoek zal worden uitgevoerd.

Het ter inzage leggen van de NRD had als doel om iedereen te informeren over het project en de doelstellingen van het project dijkverbetering Lith-Bokhoven. De ter inzage legging bood de gelegenheid om een reactie te geven over de opzet van de milieuvonderzoeken die uitgevoerd moeten worden voor het nog op te stellen milieueffectrapport bij het projectbesluit over de dijkverbetering. Ook is in deze periode over de NRD advies gevraagd aan de Commissie voor de milieueffectrapportage (hierna: Commissie mer).

1.3. Nota van zienswijzen Notitie Reikwijdte en Detailniveau

De zienswijzen en het advies zijn betrokken in het advies reikwijdte en detailniveau dat het College van Gedeputeerde Staten (GS) van de provincie Noord-Brabant vaststelt en verstuurt aan het waterschap.

Tijdens de ter inzage legging heeft de provincie 55 reacties op de NRD ontvangen. Deze reacties zijn afkomstig van zowel organisaties als individuele inwoners. Tabel 2.2 geeft een samenvatting van afzonderlijke inhoudelijke punten vanuit de zienswijzen. Hierin zijn de namen van particuliere indieners van zienswijzen om privacy-redenen niet weergegeven. Elk zienswijze-onderdeel is van een reactie voorzien. Bij elk antwoord is gemotiveerd of dit leidt tot aanpassing in reikwijdte en/of detailniveau van het op te stellen project-MER.

Hoofdstuk 3 (tabel 3.1) bevat een reactie op het advies van de Commissie mer. Het complete advies is als bijlage bij deze Nota van zienswijzen bijgevoegd. Het College van Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Brabant neemt het advies van de commissie mer integraal over bij het vaststellen van het advies reikwijdte en detailniveau.

De Nota van zienswijzen wordt, na vaststelling door het College van Gedeputeerde Staten, digitaal naar alle indieners van een zienswijze gestuurd.

1.4. Wijziging reikwijdte en detailniveau dijkversterking Lith-Bokhoven

Er zijn veel waardevolle zienswijzen ingebracht. De zienswijzen bevestigen over het algemeen de ingeslagen route over reikwijdte en detailniveau van het MER.

In de zienswijzen zijn door indieners vragen, aanbevelingen, standpunten en perspectieven aangereikt. Meerdere indieners vragen om aandacht voor behoud van cultuurhistorische waarden, waaronder historische dijklinten, zichtlijnen en monumenten, en vragen om deze expliciet mee te wegen. Ook is er veel aandacht voor woonkwaliteit, zoals uitzicht en bereikbaarheid van woningen. Diverse reacties verzoeken het volwaardig onderzoeken van de toepassing van innovatieve constructies. Indieners vragen verder om tijdige betrokkenheid en duidelijke informatie. Er is veel aandacht voor behoud van natuurgebieden, en de zorg dat herinrichting als onnodig of schadelijk wordt gezien. Daarnaast zijn recreatie en paden een veelbesproken onderwerp, met verzoeken om goede routes te behouden en waar nodig te verbeteren. Tot slot vragen veel indieners om een integrale benadering waarbij waterveiligheid, natuur, landschap, leefomgeving en kosten evenwichtig worden afgewogen.

Deze ingebrachte aandachtspunten krijgen in het verdere proces een plek in de uitwerking van de plannen en worden zorgvuldig meegewogen. Via de beantwoording in tabel 2.2 is op onderdelen een verduidelijking of toelichting gegeven.

De Commissie mer vindt het voorstel voor reikwijdte en detailniveau een goed en logisch vertrekpunt voor het MER. Positief is dat het waterschap, de provincie en de gemeenten 's-Hertogenbosch en Oss het MER inzetten om een gedegen en compleet informatiepakket beschikbaar te maken voor het besluit over deze dijkversterking met 'maatschappelijke meerwaarde'. Het gaat hierbij niet alleen om hoogwaterbescherming, maar ook over lokale kansen voor onder meer natuur, erfgoed, klimaat en circulariteit.

De Commissie mer adviseert dat het MER duidelijk moet maken hoe doelen zoals waterveiligheid, natuur en erfgoed worden geprioriteerd. Ook moet helder worden hoe de twee onderzochte alternatieven tot stand kwamen en wat hun milieueffecten zijn. Het MER moet het proces richting een voorkeursalternatief inzichtelijk beschrijven, inclusief de rol van milieu. Daarnaast moet de planuitwerking van het VKA compleet zijn, met effecten tijdens aanleg en gebruik én duidelijke visualisaties. Ruimtelijke kwaliteit moet expliciet worden meegenomen in de beoordeling. Tot slot vraagt de Commissie om een begrijpelijke uitleg van de technische waterveiligheidsopgave.

Het College van Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Brabant neemt het advies van de commissie mer integraal over bij het vaststellen van het advies reikwijdte en detailniveau. De aanbevelingen die erin worden gedaan krijgen in het verdere proces een plek in de uitwerking. Op basis van het advies van de Commissie mer zijn de reikwijdte en het detailniveau van het op te stellen project-MER beperkt aangepast. Het betreft het explicieter toevoegen van het thema ruimtelijke kwaliteit in het beoordelingskader voor de milieueffectrapportage. Dit betekent dat in

het MER een beoordeling wordt gegeven van de positieve en negatieve effecten op ruimtelijke kwaliteit en het totaaleffect daarvan.

1.5. Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de zienswijzen per onderdeel beantwoord. In hoofdstuk 3 wordt gereageerd op het advies van de Commissie mer. Dat advies kan gevonden worden in de bijlage van deze nota.

2. Zienswijzen en beantwoording

2.1. Binnengekomen zienswijzen

In totaal zijn 55 zienswijzen binnengekomen op de NRD voor het project-MER Dijkverbetering Lith-Bokhoven. De ingediende zienswijzen zijn van een registratienummer voorzien. Via tabel 2.1 kan met het registratienummer dat aan de zienswijze is gekoppeld, het nummer van de samenvatting van de zienswijze en het antwoord daarop worden teruggevonden. Sommige zienswijzennummers hebben meerdere registratienummers, dit komt omdat elke bijlage bij een zienswijze een apart registratienummer ontvangt. Daarnaast zijn er indieners die een gelijklopende zienswijze hebben ingediend.

Tabel 2.1 Zienswijzennummers uit tabel 2.2 gekoppeld aan registratienummer van indiener

Zienswijze-nummer	Indiener	Registratienummer
1.	Heemkundekring Maasdorpen Lith	6192986, 6192987
2.	Stichting Wandelpaden Lith e.o.	6193009, 6193010
3.	Stichting Ekartweide	6193462, 6195214
4.	Bewonersgroep Passentenhaven	6194171, 6194172, 6194159, 6194160
5.	Bewonersgroep Passentenhaven, Heemkundekring Maasdorpen Lith, Toeristisch Informatiecentrum Lith, Dorpsraad Lith, Kernraad Lith, Stichting Maasmeanders, Stichting Promotie Lith, Stichting wandelpaden Lith e.o.	6193948, 6193949
6.	Bewonersgroep Oud-Empel	6193472, 6193473
7.	IVN Oss	6199120, 6199121,
8.	Particuliere indiener	6193737, 6193735
9.	Particuliere indiener	6181237
10.	Particuliere indiener	6181659
11.	Particuliere indiener	6185543
12.	Particuliere indiener	6189987, 6189986
13.	Particuliere indieners	6194345, 6194000, 6193993, 6193992, 6193973, 6193977, 6193982, 6193983, 6193964, 6192801, 6192550, 6192549, 6192452, 6192451, 6191517, 6191519, 6191520, 6191518, 6191442, 6191441, 6191347, 6191346, 6195991, 6195987, 6195990, 6195988, 6191538, 6191971, 6194787, 6194789, 6195179, 6195180, 6195188, 6195228, 6195230, 6195231, 6195234, 6195235, 6195237, 6195238, 6195242, 6194801, 6194802, 6194811, 6194898, 6195122, 6195123, 6195142, 6195151 6195222
14.	Particuliere indieners	6193990, 6193989, 6193723, 6193722
15.	Particuliere indiener	6195224
16.	Particuliere indiener	6192013

17.	Particuliere indiener	6195250
18.	Particuliere indiener	6195212
19.	Particuliere indiener	6194901
20.	Particuliere indiener	6195512

2.2. Beantwoording zienswijzen

In tabel 2.2 zijn de inhoudelijke punten uit de ontvangen zienswijzen (samengevat) opgenomen en voorzien van een reactie hoe met dit punt wordt omgegaan.

Tabel 2.2 Beantwoording zienswijzen

Nr.	Zienswijze	Beantwoording zienswijze
1.	Heemkundekring Maasdorpen Lith (6192986, 6192987)	
1.1	Cultuurhistorische waarden Indiener verzoekt om onderstaande waarden expliciet op te nemen in de onderbouwing van het project en zorgvuldig mee te wegen bij de keuze van de versterkingsvariant: • Historische dijklintbebouwing met karakteristieke boerderijen en rijksmonumenten; • Oude dijktracés, wielen en kadeprofielen van nog voor de middeleeuwen; • Zichtlijnen naar kerktorens, molens of markante landschapselementen; • Waterstaatkundige relictten, stuw en sluizen. Indiener vraagt rekening te houden met de volgende punten: • kies in het gehele traject voor oplossingen die het bestaande meanderende dijkprofiel, historische tracé, bebouwing en uitzichten zoveel mogelijk sparen; • voer archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uit en leg onderzoek goed vast (foto's, rapportage, eventueel publicatie) als aantasting onvermijdelijk is; • besteed aandacht aan de zichtbaarheid en herkenbaarheid van cultuurhistorische structuren in het toekomstig ontwerp • geef evenredige aandacht voor erfgoed over het gehele traject (ook voor het gedeelte in Oss)	Wij delen het belang van cultuurhistorie in het plangebied. Voor het project is een Ruimtelijk Kwaliteitskader opgesteld als kader voor het beschermen en ontwikkelen van het gebied. In het ruimtelijk kwaliteitskader is een landschappelijke en cultuurhistorische analyse gedaan van het dijklandschap in zowel het grondgebied van de gemeente Oss en 's-Hertogenbosch. Er zijn drie leidende principes benoemd die aansluiten bij de genoemde aandachtspunten. Cultuurhistorische waarden zijn bovendien onderdeel van de redeneerlijn voor herleidbare keuzes ('behouden van belangrijke waarden') waarmee binnen het project onderbouwd ontwerpkeuzen worden gemaakt (zie par. 3.2.2 van de NRD). In de NRD is een lijst van de belangrijkste (nationale, provinciale en regionale) beschermde waarden opgenomen, om hiermee aan te geven dat de cultuurhistorische waarde groot is, mede als onderbouwing dat het thema onderdeel is van het beoordelingskader voor het mer. Voor het thema cultuurhistorie wordt ingegaan op historische geografie (zoals de dijkstructuur, kavelpatronen, groenstructuren en -elementen), historische (steden)bouwkunde (het bebouwingslint en monumenten) en archeologie. Voor het thema landschap wordt gekeken naar ruimtelijk-visuele kenmerken als zichtlijnen. Genoemde elementen in deze zienswijze worden binnen dit onderzoek meegenomen. Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
1.2	Participatie en samenwerking	

	De Heemkundekring is bereid om kennis en historisch materiaal aan te leveren. Indiener vraagt om betrokken te blijven bij het verdere ontwerp en de uitvoering, zodat erfgoed en waterveiligheid hand in hand kunnen gaan.	Indiener wordt hartelijk bedankt voor de constructieve betrokkenheid tot nu toe. Van het aanbod blijft het Waterschap graag gebruik maken.
2.	Stichting Wandelpaden Lith e.o. (6193009, 6193010)	
2.1	Toekomst wandelen langs de Maas Het verharde, druk bewandelde, wandel- en fietspad in de uiterwaarden tussen Lithoijen en het veerpont Lith is van grote betekenis. Het aansluitend, gedeeltelijk onverharde pad tussen het veerpont Lith en Maren-Kessel is niet het hele jaar begaanbaar. Indiener vraagt de paden tussen het veerpont Lith en Maren-Kessel in zijn geheel met beton te verharden. Ook kan bij de variant Veerpont Maren-Kessel en het Wild een dergelijk pad op de dijk of in de uiterwaard worden gerealiseerd. Het verbeteren van de paden draagt bij aan de omgeving, het toerisme, de bewoners en de rijke historie van het gebied.	De padenstructuur rondom Lith en de waarde die hieraan gehecht wordt vanuit bewoners en bezoekers, is bekend bij het project en als onderdeel van het bestaande routenetwerk in het gebied op de kaart gezet. Deze kaarten zijn onder andere gebruikt voor het Ruimtelijk Kwaliteitskader dat is opgesteld voor het project. Ook worden ze gebruikt in het ontwerpproces. Indiener doet een concrete oproep om het wandelpad tussen de veerponten van Lith tot en met Maren-Kessel volledig verhard te maken. Het project is echter nog niet op het punt dat er al een plan is getekend voor de routestructuur. Enerzijds heeft dit te maken met de fasering in het ontwerpproces; verkeer en recreatie zullen op een later moment nog aan bod komen. Anderzijds heeft het intekenen van (nieuwe) paden en routes (inclusief materialisatie) een te hoog detailniveau in relatie tot het dijkontwerp in de verkenning. Er worden op dit moment nog meerdere varianten van het dijkontwerp onderzocht en de dimensionering van de dijk staat ook nog niet vast. Daarom zullen de exacte locatie en vormgeving van paden en routes in relatie tot het ruimtebeslag van de dijk pas in de planuitwerking worden ontworpen. Dit wordt gedaan in samenspraak met de gemeenten en andere eigenaren en beheerders in het gebied, aangezien zij de paden en routes beheren, en de projectgroep hoort dan ook graag uw ideeën. Op voorhand geven we alvast mee dat een wandelverbinding tussen beide veerponten belangrijk is. In de huidige situatie heeft een wandelaar de keuze tussen wandelen op de dijk en struinen in de uiterwaarde. Dat biedt al goede (recreatieve) mogelijkheden.

		De NRD onderkent het belang van de recreatiefunctie in het gebied. Recreatie is een onderzoekaspect van het thema gebruiksfuncties. Er wordt binnen het projectgebied gekeken naar de hoeveelheid paden en de recreatieve kwaliteit. Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
2.2	Alternatieven en mitigerende maatregelen Het verhoogde en mogelijk bredere dijklichaam kan blijvend het open karakter van de uiterwaarden aantasten, waardoor het uitzicht en de landschapskwaliteit afnemen. Indien er verzoekt dan ook om alternatieven en maatregelen te onderzoeken die de recreatieve en erfgoed waarde zo veel mogelijk sparen: • Binnendijs of zijwaarts versterken: overweeg het dijktraject te versterken zonder direct door de uiterwaard te gaan (bijvoorbeeld binnendijs of met een kleine verlegging). Dit beperkt het ruimtebeslag in het buitentalud en ontziet de bestaande routes. • Slim en slank profiel met verticale versterking: maak gebruik van innovatieve versterkingstechnieken (bijvoorbeeld stalen damwand, verdiept profiel of lichtgewicht constructies) om de inpassing in het landschap te verbeteren en het ruimtebeslag te minimaliseren.	De beleving van het dijklandschap is ook opgenomen in het Ruimtelijk Kwaliteitskader en heeft daarmee de aandacht. De voorgestelde maatregelen zijn mogelijk binnen de alternatieven. In het ontwerpproces worden de verschillende belangen en waarden afgewogen, hierin heeft het karakter van de dijk ook een rol. Mocht blijken dat er van aanzienlijke milieueffecten sprake is, dan worden ook ingrepen met minder milieueffecten onderzocht en in de afweging betrokken (mitigerende maatregelen). De NRD deelt het belang van de beleefde waarde van het landschap in het gebied (ruimtelijk-visuele kenmerken), dit als onderdeel van het thema landschap. Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
2.3	Behoud huidige paden tijdens en na de dijkverbetering, beperken overlast tijdens dijkverbetering Het is voor indiner van belang dat de dijkverbetering zo wordt uitgevoerd dat de dorpen en Maas meer verbonden worden en vertrouwde paden en rustplekken intact blijven. Als het onvermijdelijk is om een pad af te sluiten, moet daarvoor direct een gelijkwaardige alternatieve route worden	Het antwoord bij 2.1 geeft aan hoe wordt omgegaan met recreatie in de ontwerpafweging en in het MER. Het uitgangspunt voor de gebruiksfuncties is dat functies die er zijn zoveel mogelijk behouden blijven. Het 2° deel van het MER, dat opgesteld wordt in de planuitwerking, gaat meer in detail in op de uitvoeringsfase dan het 1° deel dat opgesteld wordt in de verkenning. In het projectbesluit zullen voorwaarden worden opgenomen om de

	gerealiseerd, bij voorkeur nog voordat het oorspronkelijke pad wordt afgesloten. Voorstellen tot beperking van overlast tijdens de uitvoeringsfase: • zorg voor tijdelijke wandel- en fietsbruggen of -paden tijdens de uitvoering, zodat wandelaars en fietsers zo min mogelijk om hoeven te lopen; • voorzie gepaste bewegwijzering, informatieborden en eventueel extra bankjes of uitkijkpunten om de wandelervaring te behouden, aansluitend bij de 'Gastvrije Maasdijk'-benadering.	hinder in de omgeving te beperken. Het MER doet hier voorstellen voor. Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
3.	Stichting Ekartweide (6193462, 6195214)	
3.1	Groene Vingers Stichting Ekartweide uit Maaspoort maakt bezwaar tegen het opnemen van het gebied 'de Groene Vingers' in het project Dijkverbetering Lith-Bokhoven. Een inrichtingsplan uit 2010 heeft geleid tot meer flora en fauna in het gebied die gebaat zijn bij rust en ruimte in dit gebied. Stichting Ekartweide is in 2011 opgericht om biodiversiteit in de Ekartweide te ondersteunen, in aanvulling op de ontwikkeling in de Groene Vingers. Ook de Ekartweide is uitgegroeid tot een stukje natuur. De voorgestelde plannen kunnen deze waardevolle natuur schaden. Bewoners kunnen nu al vanaf de Sluisweg en de loslooprouten genieten van de natuur. Herinrichting van de Groene Vingers is niet nodig.	Het projectteam is zich bewust van de gerealiseerde inrichting en natuurkwaliteiten van het gebied de Groene Vingers met de bewuste toegankelijkheid. Er zijn meerdere zienswijzen ingediend met dezelfde strekking waarmee duidelijk wordt aangegeven dat deze kwaliteiten sterk worden gewaardeerd door de bewoners. Zie voor de verdere reactie daarop punt 13.1. De Ekartweide valt buiten het projectgebied, dus er worden geen ontwerpen voor uitgewerkt. De weide grenst wel aan het projectgebied, dus er moet wel zorg worden gedragen voor een logische samenhang. In de planuitwerkingsfase, wanneer het ontwerp voor de stad-uiteerwaards verbinding nader uitgewerkt wordt, zal blijken wat nodig is voor een goede samenhang. Het MER zal de afweging van de twee kansrijke alternatieven omvatten en de onderbouwing van de milieueffecten bij het uitgewerkte voorkeursalternatief. Natuur en recreatie zijn onderdeel van het beoordelingskader van het MER (tabel

		5.1 in de NRD). Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
4.	Bewonersgroep Passentenhaven (4.1–4.5: 6194159, 6194160, 4.6-4.9: 6194171, 6194172)	
4.1	Gebrek aan integratie met 'Ruimte voor de Rivier 2.0' De indieners pleiten voor een brede, toekomstgerichte benadering waarbij waterveiligheid, ruimte voor de rivier, leefomgeving en kostenrealiteit integraal worden afgewogen. De huidige NRD sluit niet voldoende aan op de uitspraken van de Stuurgroep Ruimte voor de Rivier 2.0 van 3 juli 2025, namelijk dat ruimte voor de rivier een structurele oplossing is bij hoogwater, adaptieve strategieën inspelen op klimaatverandering en zeespiegelstijging, en integrale benaderingen nodig zijn. In de NRD wordt het potentieel voor rivierverruiming genegeerd en zijn varianten met waterstandverlagende effecten uitgesloten. Indieners verzoeken daarom om het NRD aan te vullen met: • Varianten waarin ruimte voor de rivier wordt toegepast als integraal onderdeel van de versterkingsopgave; • Een vergelijkende beoordeling van waterstandeffecten, inclusief maatregelen zoals nevengeulen of bodemverlaging; • Integratie met het beleidstraject Adaptieve Strategie Afvoer en Ruimte.	Ruimte voor de Rivier 2.0 is een programma waarin maatregelen worden uitgewerkt om de Nederlandse rivieren voor te bereiden op toekomstig hoog- en laagwater. De stuurgroep van dat programma, van 3 juli 2025 blikte vooruit over het besluitvormingsproces van beleidskeuzes die over het hele riviersysteem gaan. Er zijn nog geen beslissingen genomen over de Maas. Binnen het landelijke hoogwaterbeschermingsprogramma is primair gekozen om de veiligheid te garanderen door de dijk op orde te maken. Om die reden is er geen opdracht (en financiering) vanuit het Rijk om hier de rivier te verruimen en bij te dragen aan waterstandverlaging. Bovendien zijn de uiterwaarden aan Brabantse zijde in dit project smal en kan rivierverruiming waarschijnlijk niet veel ruimte worden geboden. Wanneer de dijk naar de rivier toe wordt verbeterd, dan neemt dit ruimte voor de rivier in, en moet dit worden gecompenseerd. Dit kan betekenen dat er maatregelen in de uiterwaarden moeten worden getroffen. Daarbij wordt ook gekeken naar projecten in de omgeving die hierbij wellicht kunnen helpen, hierover is contact met de overheden aan de Gelderse zijde van de Maas. Hieruit blijkt dat er op dit moment in die uiterwaarden geen concrete kansen liggen die interessant zijn voor de dijkverbetering Lith-Bokhoven. Er is geen sprake van het onderzoeken van rivierverruimende maatregelen als nevengeulen of bodemverlaging. Met uitzondering van een (beperkte) verruiming in de Henriëttewaard. Het onderzoeken van de rivierverruimende effecten (waaronder waterstanden op de rivier) is onderdeel van het MER. In het beoordelingskader is hiervoor het thema rivierverruiming opgenomen. Reikwijdte en detailniveau worden niet aangepast.

4.2	Hydraulische flessenhals en het smalle winterbed bij Lith Het winterbed van de Maas ter hoogte van Lith is op zijn smalst slechts ca. 450 meter breed en bevat een reeks obstakels. Een nieuwe gronddijk in de uiterwaarden (zoals voorgesteld in alternatief 2) zal dit probleem verergeren en de waterveiligheid op andere locaties negatief beïnvloeden. Indieners verzoeken om de volgende punten: • Een doorrekening van de effecten van alternatief 2 op waterstanden; • Publicatie van de resultaten van deze hydraulische analyses.	Het waterschap ziet ook het belang van rivierkundig (model)onderzoek en voert dit tijdens de verkenning en planuitwerking uit. Uit de redeneerlijn blijkt dat zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met het tegengaan van rivierkundige effecten. Maar ook moeten verschillende belangen en effecten worden afgewogen. Dit speelt onder meer bij Lith. Het inzichtelijk maken van de kwantitatieve effecten op de waterstand op de rivier is eveneens van belang voor de vergunbaarheid. Het gaat hierbij mede om het behoud van voldoende ruimte voor afvoer van hoogwater. In de planuitwerking zal een omgevingsvergunning wateractiviteit moeten worden aangevraagd. Daarvoor zijn kwantitatieve gegevens over de effecten nodig. Bij vergunningverlening voor activiteiten in het rivierbed toetst de Minister van Infrastructuur en Waterstaat onder meer aan de Beleidsregel grote rivieren 2025. Dit betekent onder andere ook dat eventuele berekende opstuwing gecompenseerd moet kunnen worden. Het onderzoeken van de rivierkundige effecten is onderdeel van het MER, zowel in de verkenning (deel 1) als de planuitwerking (deel 2). In het beoordelingskader is hiervoor het thema rivierkunde opgenomen. Het MER deel 1 geeft in de verkenning inzicht in de verwachte milieueffecten en vergunbaarheid van de kansrijke alternatieven en geeft ook inzicht in de effecten van het voorkeursalternatief. Het MER deel 1 wordt aan het einde van de verkenning openbaar gemaakt.
4.3	Betrouwbaarheid van de kostenraming De NRD suggereert dat alternatief 2 (nieuwe gronddijk) de goedkoopste optie is vanwege 'maximale inzet van grond en minimale constructies'. Indieners betwijfelen deze conclusie voor Lith: • De ruimte in de uiterwaard is uiterst beperkt;	In de NRD staat aangegeven dat grond dijken in het algemeen goedkoper zijn dan constructieve maatregelen. Daarmee wordt géén uitspraak gedaan over de ontwerpen voor Lith specifiek.

	- De nabijheid van de Maas vereist vergaande oeververdediging; - Historische bebouwing ligt direct aan de uiterwaard; - Behoud burenpad is van belang voor toegang buitendijkse woningen. - Hierdoor zijn zware constructieve voorzieningen zoals damwanden of combischermen zeer waarschijnlijk noodzakelijk. Daarmee wordt het alternatief potentieel ingrijpender en niet vanzelfsprekend goedkoper dan 'zorgvuldig voortbouwen' op de bestaande dijk. Indieners verzoeken: - Een realistische kosten-batenanalyse per deelgebied; - Specifiek inzicht in de constructieve vereisten bij Lith; - Een beoordeling van de financiële haalbaarheid van alternatief 2 op deze locatie.	Tabel 4.2 in de NRD geeft een overzicht wat nu voor Lith wordt meegenomen in de kansrijke alternatieven (A: lange termijn voorop, B: Belangen en waarden van nu voorop). Deze alternatieven worden onderzocht in het MER in de verkenning: - A: Het waterschap onderzoekt een nieuw dijktracé in grond tussen dorp en Maas daar waar woningen aan beide zijden van de dijk staan (dit betreft een dijkverlegging); - B: Het waterschap onderzoekt een constructieve oplossing op de huidige dijkruin daar waar de woningen aan beide zijden van de dijk staan. Zowel een nieuwe gronddijk als een constructieve oplossing worden uitgewerkt. Voor beide alternatieven wordt de betaalbaarheid in beeld gebracht, zoals aangegeven in het afwegingskader, tabel 3.1 in de NRD. De kosten van de alternatieven worden in beeld gebracht voor de afweging tussen alternatieven en varianten (via het afwegingskader). De afweging tot het voorkeursalternatief wordt in het MER toegelicht met daarbij oog voor de betaalbaarheid en de milieueffecten (waaronder de woonfunctie). Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau van het MER nodig.
4.4 Erosierisico's en morfologische effecten	Tijdens de overstromingen in juli 2021 zijn in Limburg tientallen erosiekuilen van 10-15 meter diep ontstaan door piekdebieten. Dit is relevant voor Lith, waar de rivier versneld stroomt in een smalle bocht met harde oevers. Een buitendijkse dijk aan de rand van dit systeem brengt verhoogd risico op oevererosie, grondoploop, piping en kwel en instabiliteit van de nieuw aan te leggen gronddijk. Indieners verzoeken: - Deze risico's op te nemen in het MER; - Te onderbouwen hoe veiligheid en duurzaamheid worden geborgd;	Waterveiligheid is het hoofddoel van het dijkverbeteringsproject. Het doel is een veilige dijk op te leveren die voldoet aan de normen zoals opgenomen in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl). Alle alternatieven moeten voldoen aan de norm; dit is een randvoorwaarde voor het ontwerp. Dit geldt daarom ook voor een eventuele nieuwe gronddijk. De vooroever is inderdaad onderdeel van het fundament van de dijk, de door indiener genoemde risico's worden daarom ook meegenomen in het ontwerpproces om tot een veilige dijk te komen. Het afwegingskader (tabel 3.1 in de NRD) geeft inzichten over doelbereik en maakbaarheid van de verschillende alternatieven. Uiteindelijk zal ook in het projectbesluit (het besluit aan het einde van de planuitwerking dat de dijkverbetering publiekrechtelijk mogelijk maakt)

	Ook alternatieven te onderzoeken die erosierisico's beperken.	aangetoond moeten worden dat de dijk voldoende veilig is en voldoet aan de norm. Onder punt 4.3 is toegelicht dat er ook een ander alternatief dan een gronddijk wordt onderzocht, en dat daarmee de bandbreedte van effecten in beeld wordt gebracht. Het beoordelingskader (tabel 5.1 uit de NRD) gaat over de milieueffecten en de vergunbaarheid. Het waterschap toetst via het afwegingskader (tabel 3.1 uit de NRD) aan onder andere doelbereik en maakbaarheid. Een samenvatting van deze bevindingen wordt in het MER opgenomen. Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau van het MER nodig.
4.5	Aansluiting bij andere programma's en gebiedsontwikkeling De dijkversterking bij Lith moet als onderdeel van een bredere, integrale aanpak worden beschouwd. Indieners zien kansen voor combinatie met: - Natuurontwikkeling (Henriëttewaard); - Recreatie en landschapskwaliteit; - Versterking van de identiteit 'Lith - dorp aan de rivier'. Indieners verzoeken: - Om in het vervolgproces de aansluiting aan te geven op deze programma's; - De gebiedskwaliteit als gelijkwaardige afwegingsfactor op te nemen; - Maatwerk toe te passen op het ensemble Lith.	De dijkverbetering Lith-Bokhoven valt onder het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). Dit programma heeft als belangrijkste doel het vergroten van de waterveiligheid. Een dijkverbeteringsmaatregel biedt kansen om 'werk met werk' te maken of andere gebiedsopgaven gelijktijdig met de verbetering uit te voeren. Daarvoor vindt bij de start van de verkenning een omgevingsanalyse plaats. Bij de start van de verkenning is geconstateerd dat ambities van gemeenten 's-Hertogenbosch, gemeente Oss en de provincie Noord-Brabant synergie hebben met de dijkverbetering. Die ambities zijn vertaald naar doelen voor de verkenningsfase en deze doelen worden integraal meegenomen in het ontwerpproces. De Henriëttewaard valt daarom binnen de projectscope. Ook een groot deel van de uiterwaarden en de binnendijkse zone tussen dijk en de stad 's-Hertogenbosch vallen binnen het projectgebied. De precieze begrenzing is terug te vinden in afbeelding 1.1 in de NRD. Zowel het verbeteren van recreatie als ruimtelijke kwaliteit heeft een plek in het afwegingskader (tabel 3.1 in de NRD). Lith wordt als waardevol ensemble

		onderscheiden in het Ruimtelijk Kwaliteitskader dat voor het project is vastgesteld. Hiermee heeft dijkverbetering Lith-Bokhoven een integraal karakter. Er is geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
4.6	Aansluiting op riolering in de uiterwaarden Indieners stellen dat in de uiterwaard het gemeentelijke rioolstelsel ligt waarop woningen van indieners zijn aangesloten. In de NRD wordt hierover niets vermeld. Indieners verzoeken daarom expliciet te onderzoeken: • Wat de impact is van alternatief 2 op het bestaande rioolstelsel; • Hoe de aansluiting van de woningen gegarandeerd wordt bij wijziging van de ondergrond; • Welke alternatieve oplossingen worden onderzocht en op haalbaarheid getoetst.	Het waterschap gaat bij dijkverbeteringen zeer zorgvuldig te werk bij woningen die op de dijk staan. Het uitgangspunt voor de dijkverbetering is het terugbrengen van huidige functies. Tijdens en na de dijkverbetering moet het rioolsysteem kunnen functioneren. Het waterschap brengt momenteel de bestaande kabels en leidingen in het gehele projectgebied in kaart, zodat daar rekening mee gehouden kan worden. Dit gebeurt als volgt: • opstellen kabels- en leidingenplan, in afstemming met de leidingbeheerders. Zo blijven die functionaliteiten geborgd ten tijde van de uitvoering, en daarna; • afwegen van de alternatieven op hun maakbaarheid, waar uitvoerbaarheid onder valt (zie het afwegingskader, tabel 3.1 in de NRD). De aansluiting van de riolering is een ontwerprandvoorwaarde. Er is geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau voor het MER nodig.
4.7	Behoud van het burenpad achter de woningen Volgens indieners is al voor de dijkversterking in de jaren 1990 een toegangspad aangelegd achter de woningen. Dit pad is de enige toegang tot deze achtertuinen en schuren. Indieners verzoeken het pad als bestaand gebruik en eigendomsrecht te erkennen en in de planuitwerking: • Te borgen dat het pad behouden blijft in lengte, breedte en toegankelijkheid; • Aan te geven hoe toegang tot deze woningen (voor, achter) wordt gegarandeerd in de uitvoeringsfase en eindsituatie.	Het waterschap is op de hoogte van de ontsluiting die het pad achter de woningen biedt. Het pad loopt over grond van Rijkswaterstaat, en als indiener afspraken met Rijkswaterstaat heeft of maakt over het gebruik van het pad en de inhoud van die afspraken met het waterschap deelt, dan zal het waterschap zich inspannen om de functionaliteit zoveel mogelijk te borgen. Indiener vraagt ook naar bereikbaarheid tijdens de uitvoering. In de planuitwerking wordt nader ingegaan op de maatregelen in de aanlegfase, en het MER deel 2 (planuitwerkingsfase) zal de effecten daarvan in beeld brengen.

		Bereikbaarheid in aanleg- en gebruiksfase is onderdeel van het beoordelingskader van de NRD. Er is geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau voor het MER nodig.
4.8	Planschade en waardevermindering Indieners verzoeken: • Aandacht te besteden aan de mogelijke planschade door het project; • Op te nemen hoe en wanneer bewoners recht kunnen doen gelden op schadevergoeding; • Te onderbouwen hoe waardevermindering, verlies aan uitzicht en bereikbaarheid wordt gewogen.	Het waterschap ziet het belang van de kwaliteit van wonen op en rond de dijk. Waardevermindering (of vermeerdering) van eigendom valt buiten de reikwijdte van een MER. Het MER dient om de gevolgen voor het milieu in beeld te brengen; woonkwaliteit is onderdeel van het beoordelingskader van het MER (zie tabel 5.1 van de NRD), dit omvat gebruiksbeperkingen, visuele hinder en bereikbaarheid. De financieel/economische gevolgen van een plan (waardevermindering van vastgoed) zijn daar geen onderdeel van. Het MER en het projectbesluit geven inzicht wat er wordt gedaan om schade te voorkomen, hoe dat gemeten kan worden en welke stappen bij onverhoopte schade tijdens en na de realisatie ondernomen kunnen worden. Hierover volgt dus in een later stadium meer concrete informatie in relatie tot deze dijkverbetering. In de Verordening nadeelcompensatie waterschap Aa en Maas 2023 is uitgelegd hoe door het waterschap in algemene zin wordt omgegaan met een verzoek om tegemoetkoming in schade. De NRD deelt het belang van woonkwaliteit als onderdeel van het thema gebruiksfuncties. Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
4.9	Bereikbaarheid woningen Indieners geven aan verbaasd te zijn dat op p. 39 van de NRD wordt gesproken over mogelijke onbruikbaarheid van voordeuren zonder dat hierover met bewoners is gesproken of alternatieven zijn onderzocht. Indieners verzoeken: • Te verduidelijken of dit scenario ook betrekking heeft op het stuk dijk van onze woningen;	Hier heeft de formulering in de NRD mogelijk tot verwarring geleid. Het waterschap gaat bij dijkverbeteringen zeer zorgvuldig te werk bij woningen die op de dijk staan. Toegankelijkheid van de woningen wordt vanzelfsprekend geborgd. In de NRD staat toegelicht dat in de dijkdorpen Lith en Oud-Empel de aanwezige bebouwing voor de dijkverbetering een technische uitdaging vormt. Volgens de

	• Alternatieven zoals demontabele keringen of maatwerkoplossingen per woningcluster op te nemen in het vervolgonderzoek; • Geen variant uit te werken die leidt tot onbruikbaarheid van de voor- of achteringang van woningen zonder expliciet overleg en instemming van betrokken bewoners.	redeneerlijn van het waterschap worden constructies overwogen als grondoplossingen niet mogelijk zijn, en bijzondere constructies alleen bij zwaarwegend maatschappelijk belang. De betreffende alinea licht toe dat er bij Lith en Oud-Empel (deels) sprake is van zwaarwegend maatschappelijk belang. Hiervoor wordt gekeken naar aanvullende oplossingen boven het voortbouwen op de huidige oplossingen. Bij Lith is dat vanwege de bereikbaarheid van de dubbele bebouwing in de dorpskern waar de voordeuren van de woningen direct aan de kruin van de dijk grenzen. Het oplossen van de hoogteopgave in grond tussen de woningen heeft verstrekkende gevolgen. Voor Lith wordt daarom een rivierwaartse oplossing in grond onderzocht. Tussen de huizen door is een bijzondere constructie (bijvoorbeeld demontabele kering) kansrijk. De bruikbaarheid van voor- en achterdeuren heeft zeker de aandacht van het waterschap en is mede reden om deze twee alternatieven te onderzoeken. De mer omvat de afweging van de twee kansrijke alternatieven in Lith waarbij gezocht is naar een goede oplossing voor de aanwezige bebouwing. De bandbreedte van de effecten wordt in beeld gebracht. Woonkwaliteit (waar toegang tot huizen ook onder valt) is onderdeel van het beoordelingskader van het MER (tabel 5.1 in de NRD). Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
5.	Bewonersgroep Passentenhaven, Heemkundekring Maasdorpen Lith, Toeristisch Informatiecentrum Lith, Dorpsraad Lith, Kernraad Lith, Stichting Maasmeanders, Stichting Promotie Lith, Stichting wandelpaden Lith e.o. (6193948, 6193949)	
5.1	Reactie op de NRD De organisaties en groepen vragen om een totaalbenadering in ontwerp en uitwerking van een hoogwaardige én levende "Dorpse dijk Lith" en het "Ensemble Lith". Zij vragen om de	De ingediende zienswijze beschrijft de kwaliteiten en bijzondere plekken van Lith. Dit toont de betrokkenheid van bewoners en organisaties bij het 'dorp aan de rivier'. De aanpak van het project richt zich niet alleen op het realiseren van een veilige dijk. Het waterschap verkent daarbij ook graag met bewoners en

herkenning en erkenning van de uitzonderlijke waarden en belangen in het deeltraject Lith: 1. "De Dorpsse dijk Lith" en het "Ensemble Lith" is een samenhangend geheel. Concreet het gebied vanaf de Stuw tot aan de Lithse Ham. 2. Aandacht en behoud voor doorzichten, uitzichten en vergezichten in het hele traject. 3. De relatie Bebouwing Dijk - Maas met uiterwaarden behouden. 4. Nieuwe groene dijken passen niet bij het traject Lith, en er zou gekeken moeten worden naar innovatieve oplossingen zoals beweegbare keringen 5. Nieuwe groene dijken in de uiterwaard leiden tot visueel en landschappelijk verlies, fysieke barrière tussen dorp en rivier, recreatief en cultureel verlies; 6. Behoud en versterking van de huidige bebouwing in relatie met de dijk en de dijkverbetering, zo nodig het toekomstbestendig maken van de huidige bebouwing 7. Aandacht voor constructieve oplossingen met zo min mogelijk ruimtegebruik van de uiterwaard. Dit leidt tot meer ruimte voor het water en meer ruimte voor natuur, recreatie en extensie landbouw. 8. Bekijken of de aansluiting dijk-dorp op meer manieren te verbeteren valt, specifiek de (ruimtelijke) aansluiting en kwaliteit van Stuw/Sluis en de Lithse Ham in relatie met het dorpsfront; 9. Geen intensivering van het verkeer op de Lithsedijk. Wél de dijk verkeersluw en verkeersveilig maken voor aanwonenden en voor extensieve recreatie, vooral voor wandelen en fietsen.	belanghebbenden welke kansen dit biedt om meer maatschappelijke waarde te realiseren. De beschreven waarden en mogelijke effecten (punt 1- 5, punt A) zijn bekend en inderdaad van belang voor de dijkverbetering. De NRD bevat een relatief korte samenvatting van de huidige waarden, zodat duidelijk wordt waar in het beoordelingskader rekening mee moet worden gehouden. Het beoordelingskader (NRD tabel 5.1) geeft aan dat landschap en cultuurhistorie als thema wordt meegenomen, met onder meer aandacht voor de belevingswaarde en de kwaliteiten van historische ensembles. Naast deze beoordelingsmethodiek krijgt Lith veel aandacht in deze dijkversterking, op onder andere de volgende wijzen: 1. In het Ruimtelijk Kwaliteitskader dat voor dit project is vastgesteld is Lith als ensemble onderscheiden (punt 1); 2. In het Ruimtelijk kwaliteitskader is Leidend principe 3 opgenomen: "De dijk heeft een verhaal: aandacht voor bijzondere elementen en ensembles". Dit principe wordt toegepast in het ontwerpproces, zodat aandacht wordt gegeven aan een goede samenhang van de dijk en het dorp (punt 8, 10); 3. Eén van de projectdoelen is het verbeteren van ruimtelijke kwaliteit en beleefbaar maken van erfgoed (punt 1-10, B). Daar wordt dus in de dagelijkse ontwerppraktijk aan gewerkt. In de afweging van de alternatieven wordt gekeken naar doelbereik van deze projectdoelen, zoals blijkt uit het Afwegingskader (tabel 3.1 in de NRD). Indieners reactie op de NRD betreft aandachtspunten voor het ontwerp. Deels wordt daarmee vooruit gelopen op het verdere ontwerpproces, zoals de aangegeven voorkeur voor een constructieve oplossing. In een van de kansrijke alternatieven worden constructieve oplossingen onderzocht op het bestaande
---	--

10. Nader te onderzoeken of in aansluiting op het beoogde projectgebied in het dorp Lith meer zaken aan de orde zijn om de "aansluiting dijk-dorp" te verbeteren. 11. Mogelijkheid onderzoeken of een beperkte gebiedsgerichte aanpak met de gemeente Oss moet worden opgezet. 12. Maatregelen verder benedenstrooms en aan beide zijde van de rivier onderzoeken die de waterstand in Lith kunnen verlagen. Hierdoor wordt de dijkverhoging opgabe kleiner en is deze beter in te passen. Een buitendijkse oplossing in de flessenhals Lith zoals het toepassen van een nieuwe groene dijk is contraproductief voor de oplossing. 13. Indieners vragen de gemeente Oss om hun rol intensief op te pakken. Indieners hopen dat betrokken bewoners en organisaties in het dorp Lith met het waterschap Aa en Maas en de gemeente Oss constructief kunnen samenwerken. Ten behoeve van de uitwerking van de voorkeursvariant dragen zij de volgende aandachtspunten aan: A. Aandacht voor de bijzondere locaties zoals het Protestantse kerkje "Kerk aan de rivier", het pontveer, de passantenhaven, de Museumboot "'t Visje", de palingvisserij met zijn "historische schokkers", het Lithse strandje met het peilhuis. Het gaat o.a. over waarborgen en verbeteren van de toegankelijkheid, de inrichting en ruimtelijke inpassing.	dijktracé tussen de woningen (punt 6). Keuzes hierover worden later gemaakt, op basis van de effectbeoordeling waarvoor de NRD het raamwerk beschrijft. De huidige bebouwing en de mogelijke beperkingen die vanuit waterveiligheid bij de bebouwing gelden (punt 6), hebben zeker de aandacht van het Waterschap. Het waterschap gaat zeer zorgvuldig te werk bij woningen die op de dijk staan, en houdt zoveel mogelijk rekening met bestaande functies en ruimtegebruik van bestaande woningen op en langs de dijk. In de verkenningsfase wordt het ontwerp overigens nog niet op het niveau van individuele huizen uitgewerkt. Deze detaillering komt in de planuitwerkingsfase (vanaf 2027) aan bod. Binnen het landelijke hoogwaterbeschermingsprogramma is primair gekozen om de veiligheid te garanderen door de dijk op orde te maken. Om die reden is er geen opdracht (en financiering) vanuit het Rijk om hier de rivier te verruimen en bij te dragen aan waterstandverlaging (punt 12 van de zienswijze). Bovendien zijn de uiterwaarden aan Brabantse zijde in dit project smal en kan rivierkundig waarschijnlijk niet veel ruimte worden geboden. Wanneer de dijk naar de rivier toe wordt verbeterd, dan neemt dit ruimte voor de rivier in, en moet dit gecompenseerd worden. Dit kan betekenen dat er maatregelen in de uiterwaarden moeten worden getroffen. Daarbij wordt ook gekeken naar projecten in de omgeving die hierbij wellicht kunnen helpen, hierover is contact met de overheden aan de Gelderse zijde van de Maas. Hieruit blijkt dat er op dit moment in die uiterwaarden geen concrete kansen liggen die interessant zijn voor de dijkverbetering Lith-Bokhoven. Het thema rivierkunde is opgenomen in het beoordelingskader (tabel 5.1 in de NRD) en telt mee in het afwegingskader (vergunbaarheid/milieueffecten). De effecten van de kansrijke alternatieven op de waterstand worden dus wel in beeld gebracht.
--	---

	B. Aandacht voor de aansluiting van netwerkwandelpaden (de Weesjes) met dijk en met de paden in uiterwaarden. C. Aandacht voor hoogwaardige, innovatieve constructieve oplossingen (waterbouw, woningen en infra) maar aansluitend op het dorpskarakter van Lith (historisch, extensief). Zoals bijvoorbeeld damwanden, schermen, demontabele coupures, keermuren en filters. De indieners geven eveneens hun voorkeur mee voor kansrijk alternatief B.	De gemeente Oss heeft een actieve en centrale rol in het ontwerpproces via de integrale ontwerpoverleggen (punt 11, 13). Verkeerskundigen van de gemeente zijn ook betrokken. De gemeente zit in de stuurgroep, en besluit dus mee in het project. Zie voor de wandelpadenstructuur (punt B) ook het antwoord bij zienswijze 2.1 Mocht blijken dat er bij de kansrijke alternatieven van aanzienlijke milieueffecten sprake is (punt C), dan worden ook ingrepen met minder milieueffecten onderzocht en in de afweging betrokken (mitigerende maatregelen). De uitwerking in het MER omvat de effecten op landschap en cultuurhistorie en gebruiksfuncties waaronder wonen en recreatie. Ook is rivierkunde een onderzoeksthema. Er wordt rekening gehouden met de huidige waarden en met autonome ontwikkelingen (die zijn vastgesteld of wetenschappelijk bepaald). Constructieve oplossingen maken onderdeel uit van de reikwijdte. Er is geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
6.	Bewonersgroep Oud-Empel (6193472, 6193473)	
6.1	Alternatieven voor de dijkverhoging met grond In de NRD staat dat er naast de klassieke ophoging met klei/grond ook gekeken kan worden naar oplossingen zoals een damwandconstructie. Op pagina 28 staat dat tijdens het afwegingsproces de focus ligt op het vergelijken van traditionele technieken. Indieners willen: • dat er een volwaardig onderzoek komt naar alternatieve oplossingen specifiek voor Oud-Empel/Empelsedijk en dat dit onderzoek naar alternatieven besproken wordt met de bewoners. In de NRD moeten meer alternatieven opgenomen worden, zoals een zelfsluitende kering zoals toegepast in Arcen;	Naar aanleiding van de ingediende zienswijze heeft er een gesprek plaatsgevonden met een afvaardiging van bewoners uit Oud-Empel. Daarin heeft het waterschap haar overwegingen nogmaals toegelicht, en er zijn afspraken gemaakt over hoe de zorgen en ideeën van de indieners meegenomen worden. Ter verheldering wat in de NRD bedoeld wordt met "traditionele technieken" wordt het volgende opgemerkt. Op pagina 28 van de NRD wordt over 'traditioneel' gesproken en ook constructies of zelfsluitende keringen worden "traditioneel" genoemd. Technieken die op landelijk niveau nog in onderzoek zijn en zichzelf nog niet bewezen hebben worden niet meegenomen in de alternatievenafweging.

	• dat er onafhankelijke toetsing plaatsvindt van deze innovatieve alternatieven. • dat Oud-Empel een maatwerklocatie is en zijn van mening dat standaard grondophoging daar niet passend is; • als bewoners de mogelijkheid krijgen een alternatiefplan in te dienen ('bewonersalternatief'), dat het waterschap verplicht moet beoordelen in het MER. Indieners willen hiervoor afspraken maken in tijd en budget met het waterschap.	De reikwijdte aan alternatieven wordt onderzocht, daarin is optimalisatie mogelijk mocht dat nodig zijn. Daarnaast zijn procesafspraken gemaakt met indieners van de zienswijze. Er is geen aanpassing nodig van reikwijdte en detailniveau.
6.2	Voldoende meewegen van woonkwaliteit en schade • Oud-Empel/Empelsedijk is een uniek en beschermd dorpsgezicht, met cultuurhistorische, landschappelijke en archeologische waarden. De woonkwaliteit van Oud-Empel/Empelsedijk hangt sterk samen met het vrije uitzicht over de Maas en het kleinschalige dorpsgevoel (zoals opgenomen in het bestemmingsplan). Een dijkverhoging met grond tast deze waarden aan; • In de drie essentiële waarden (paragraaf 2.2.2.), de afwegingstabel (tabel 3.1) en de ruimtelijke bouwstenen (tabel 4.1) ontbreekt het aan aandacht voor woonkwaliteit. Indieners willen dat als criterium 'verbeteren en/of behoud van woonkwaliteit voor dijkbewoners' wordt toegevoegd. Daarbij worden opgenomen: behoud en versterken cultuurhistorie, wonen, uitzicht en leefomgeving, evenals waarde woning en als laatste punt minimale overlast tijdens werkzaamheden.	De woonkwaliteit is een belangrijk aspect in het project, op de volgende manier: • Voor het project is een Ruimtelijk Kwaliteitskader opgesteld als kader voor het beschermen en ontwikkelen van het gebied. Er zijn drie leidende principes benoemd. Leidend principe 1 gaat om de ligging van de dijk, waaronder de ligging van de dijk in de dorpen. Daarmee wordt vanuit het project ook de waarde van de woongebieden in relatie tot de dijk erkend. • Tabel 5.1 van de NRD geeft het beoordelingskader weer, en daarin staan de thema's 'landschap en cultuurhistorie', en 'gebruiksfunctie' opgenomen. Hieronder vallen beoordelingscriteria als de invloed op historische elementen en woonfunctie (woningen, woonkwaliteit). Woonkwaliteit omvat onder meer overlast tijdens de uitvoering en visuele hinder. • In het afwegingskader (tabel 3.1 van de NRD) en de ruimtelijke bouwstenen (tabel 4.1 van de NRD) is woonkwaliteit niet als zodanig opgenomen, maar dat is zoals hierboven aangegeven elders geborgd. De planuitwerking is gericht op een goede inpassing van het voorkeursalternatief, hier vormt de woonkwaliteit een groot belang.

	• Indieners willen dat waardevermindering van huizen en verlies van uitzicht/woongenot concreet en volwaardig onderzocht worden, en niet slechts als 'neveneffect'; • Indieners willen dat er een volledige kwantitatieve kosten-batenafweging komt, inclusief schade aan woningen, dorpsgezicht en leefkwaliteit.	De reactie op het zienswijzeonderdeel over waardevermindering is geformuleerd in punt 4.8. Het is voor een goede afweging niet mogelijk en ook niet noodzakelijk om een volledige kwantitatieve kosten-batenanalyse uit te voeren en alle omgevingseffecten monetair uit te drukken. Uiteindelijk moet er een integrale afweging plaatsvinden tussen belangen en effecten die niet allemaal even goed financieel uitgedrukt kunnen worden. Er is geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
6.3	Aanvullende reactie van een bewoner uit bewonersgroep Oud-Empel Indiener stelt dat er behoefte is aan een betere regulering van recreatie. Hieronder vallen het monitoren van verkeersdrukte en sluiproutes, het reguleren van vaar- en zwemactiviteiten in de rivier, het regelmatig ophalen van afval en het verbeteren van de informatievoorziening voor recreanten.	Het waterschap is ermee bekend dat in de huidige situatie overlast door recreatie wordt ervaren. Tijdens informatiebijeenkomsten, dijktafels, dijkdorpbijeenkomsten en de werkplaats wordt dit regelmatig aangegeven. Ook het in 2024 uitgevoerde Belevingswaardenonderzoek liet zien dat er overlast ervaren wordt. Het handhaven van bestaande regels door onder andere de gemeente is geen onderdeel van dit project. Daarvoor verzoeken wij indieners direct contact op te nemen met de beheerders van de betreffende overheid. De waterveiligheidsopgave is de hoofdoelstelling, daarnaast heeft het project mede de doelstelling om het verbeteren van recreatiemogelijkheden en versterken van toerisme in het gebied te verkennen. Dat is nodig om de groeiende druk op de bestaande recreatieve voorzieningen te verlichten, die is ontstaan door de groei van 's-Hertogenbosch. Met recreatietoename kan inderdaad de overlast toenemen, maar een goede inpassing kan dat beperken. Het MER zal het effect van de kansrijke alternatieven op het thema "gebruiksfuncties" met als beoordelingscriterium "woonfunctie" in kaart brengen, en daar is recreatiedruk voor bewoners een onderdeel van. Uiteindelijk zal hier een integrale belangenafweging nodig zijn, waar door bewoners ervaren overlast en de behoefte aan recreatiemogelijkheden onderdeel van zijn. Reikwijdte en detailniveau hoeft daarop niet aangepast.

6.4	Aanvullende reactie van een bewoner uit bewonersgroep Oud-Empel De indiener verzoekt: • het risico op schade aan de woningen zwaar te laten meewegen, • de optie van een buitenwaarts verlegging van de dijk serieus en volwaardig in het MER te onderzoeken, • bewoners actief en tijdig te betrekken bij de keuzes die zo direct hun woonomgeving raken	Ten aanzien van het zienswijzeonderdeel over schade aan woningen wordt verwezen naar de reactie zoals geformuleerd in punt 4.8. Voor de oproep van indiener om de optie van buitenwaarts verleggen van de dijk te onderzoeken wordt verwezen naar de reactie bij zienswijze onderdeel 6.1. Ten aanzien van het onderdeel dat ziet op het betrekken van bewoners wordt opgemerkt dat in het ontwerpproces, dat van grovere ontwerp naar het uiteindelijke projectbesluit leidt, bewoners zijn en worden betrokken. Op dit moment zijn er nog verschillende alternatieven en gaat het nog niet om maatregelen op perceelsniveau. In het voor het project opgestelde Communicatie en participatieplan is opgenomen dat naast informeren van alle bewoners, een vaste groep bewoners en bedrijven meedenkt met het ontwerpproces. Daarnaast vinden ook dijktafels plaats voor bewoners, bedrijven en grondeigenaren op en aan de dijk. Aanvullend op de dijktafels en werkplaatsen zijn specifieke gebiedssessies met de bewoners en belanghebbenden van de dijkdorpen voorzien. Ook worden er algemene informatiebijeenkomsten gehouden, toegankelijk voor iedereen. Dit onderdeel geeft geen aanleiding om reikwijdte en detailniveau aan te passen.
7.	IVN Oss (6199120, 6199121)	
7.1	Actieve bijdrage gemeente Oss IVN Oss vraagt de provincie om de gemeente Oss aan te sporen actief te gaan bijdragen aan herstelprojecten van de natuur en de biodiversiteit in de uiterwaarden tussen Lith en Gewande. De indiener verzoekt om de natuurdoelen zoals geformuleerd in de PAGW op te nemen en uit te werken. Gemeente Oss heeft in de (ontwerp-)Omgevingsvisie aangegeven groene ambities te hebben, de dijkverbetering is een project dat gebruikt kan worden om de groene ambitie waar te maken.	De gemeente Oss heeft een actieve en centrale rol in het ontwerpproces via de integrale ontwerpoverleggen. De gemeente is vertegenwoordigd in de stuurgroep, en besluit dus mee in het project. Over de PAGW is nog geen besluit genomen. Wel onderzoekt het waterschap tijdens de verkenning met de gemeente welke kansen er liggen voor natuurontwikkeling in de uiterwaarden. Binnen de gemeente Oss richt de aandacht zich op de uiterwaarden tussen de provinciale weg (N625) en de Maas, in het gebied tussen Maren-Kessel en Gewande.

		De zienswijze ziet op de scope van het project. Omdat de scope niet wordt aangepast, is er geen noodzaak reikwijdte en detailniveau aan te passen.
8.	Particuliere indiener (6193735, 6193737)	
8.1	Verzoek om op de hoogte te blijven De kaart is zo globaal en onscherp dat indiener geen gedetailleerd beeld kan vormen van de alternatieven ter plaatse. Indiener verzoekt in de verdere uitwerking op de hoogte gehouden te worden en zijn wensen en ontwikkelingen op deze locatie mee te nemen in de onderzoeken.	Het waterschap en de betrokken partners vinden het belangrijk dat de omgeving betrokken is. Indiener en het waterschap hebben al langer direct contact, en zetten dat graag voort. Daarnaast geldt in het algemeen dat eenieder via de nieuwsbrief van het project op de hoogte kan blijven van de ontwikkelingen en van eventuele informatieavonden. Via het formulier op de projectwebsite is aanmelding mogelijk voor de projectniewsbrief. Deze zienswijze leidt niet tot aanpassing van reikwijdte en detailniveau.
9.	Particuliere indiener (6181237)	
9.1	Plannen op het Gelderse gedeelte van het traject De NRD gaat nauwelijks in op eventuele bekende of in ontwikkeling zijnde plannen op het Gelderse gedeelte van dit traject van de Maas. Die zouden invloed kunnen hebben op de bergingscapaciteit van een deel van het beschouwde Maastraject en dus op bijvoorbeeld dijkhoogte of het grondwatersysteem.	De referentiesituatie wordt ten tijde van het MER in kaart gebracht; de NRD is daar enkel een eerste aanzet toe. Het MER beschrijft welke relevante autonome ontwikkelingen (onder andere in Gelderland) meegenomen worden in de effectbeoordeling. Daarnaast geldt voor die ontwikkelingen eveneens dat er een vergunningprocedure doorlopen wordt, waarvoor effecten in kaart gebracht moeten worden. Het waterschap heeft regelmatig contact met de overheden aan de Gelderse zijde om goed op de hoogte te zijn van de actuele ontwikkelingen aldaar. Op dit moment liggen daar geen concrete kansen die interessant zijn voor het project. Er is geen wijziging nodig van reikwijdte en detailniveau.
9.2	Noodzaak voor diepgang N-depositie i.v.m. natuurvergunning Indiener uit zorgen over de beperkte aandacht/diepgang over de N-depositie. Alleen in de tabel voor de beschouwing van de effecten op de natuur wordt er melding van gemaakt en dan alleen nog maar in termen van "indicatief" en "waar mogelijk". Als een gedegen beschouwing van de N-depositie buiten het MER blijft kan dit tijdens de voorbereiding van de	Naast de milieueffecten heeft de vergunbaarheid de aandacht bij de afweging voor het voorkeursalternatief. Er worden zowel in de verkenning als in de planuitwerking berekeningen gedaan voor de stikstofdepositie. In de verkenning wordt de uitvoering van de alternatieven indicatief beschouwd, daarmee is er ook een indicatieve berekening voor stikstof. Deze dient om de verschillen tussen de alternatieven aan te geven en de orde grootte van het effect. In de planuitwerking is het proces gericht op het voorkomen, verzachten en eventueel compenseren

	start van de uitvoeringswerkzaamheden forse vertraging opleveren (zie Gebiedsontwikkeling Oostelijke Langstraat). Tijdig inzicht is vereist, zeker bij de keuze van het VKA.	van effecten. Een eventuele omgevingsvergunning voor Natura 2000-activiteit wordt in de planuitwerking aangevraagd in coördinatie met het projectbesluit. Dit leidt niet tot aanpassing van reikwijdte en detailniveau voor het MER.
10.	Particuliere indiener (6181659)	
10.	Impact op lokaal klimaat	
1	Indiener mist in de aanpak voor de milieuraapportage een onderzoek naar de mogelijke verbetering/verslechtering van lokaal klimaat. Zonder schaduw van struiken en bomen beïnvloedt het asfalt op de dijk het lokaal klimaat. Zowel de regen die terug de rivier in stroomt warmt erdoor op en de aanliggende dorpen krijgen te maken met 1,5 tot 5C verwarming (zie bijv. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301479717303201).	De weg op de dijk is inderdaad verhard, maar de taluds in de onbebouwde gebieden bestaan meestal uit grasbekleding. Bepanting kan veiligheidsrisico's met zich meebrengen en belemmert inspectie van de dijk. De dijkverbetering leidt niet tot een grote toename van verhard oppervlak. Eventuele bomen die worden gekapt worden gecompenseerd. De situatie zal vergelijkbaar zijn met de huidige situatie. Er is geen aanpassing nodig van reikwijdte en detailniveau voor het MER.
11.	Particuliere indiener (6185543)	
11.	Markante bomenrij	
1	Indiener pleit voor het behoud van een markante bomenrij langs de dijk tussen Groene Dijk - Empelse waarden (deelgebied 11). Deze bomenrij vervult een belangrijke visuele functie, met name omdat aan de overzijde van de Maas drie tot vijf windmolens worden geplaatst, die het landschap aanzienlijk verstoren. De bomen beperken momenteel enigszins het zicht op deze molens.	Behoud van bomen is belangrijk binnen het project, daar valt deze markante bomenrij ook onder. Op deze locatie is er aan de binnenzijde van de dijk ruimte om te versterken en heeft dit de voorkeur (zie ook redeneerlijn NRD paragraaf 3.2.2). Bij de nadere uitwerking van het dijkontwerp wordt duidelijk of de bomenrij behouden kan worden. Op dit moment is hierover nog geen zekerheid te geven. Visuele hinder wordt betrokken in de afweging: tabel 5.1 geeft aan dat woonkwaliteit onderdeel is van het beoordelingskader van het MER, daaronder vallen ook de visuele effecten. Er is geen aanpassing nodig van reikwijdte en detailniveau voor het MER.
11.	Groene Vingers - inbreuk op privacy	
2	Indiener stelt dat ontsluiting van dit gebied een forse inbreuk zou betekenen op de privacy van de vele omwonenden.	Zie voor beantwoording van deze zienswijze de beantwoording bij punt 13.1. Ook woonkwaliteit is (binnen het thema gebruiksfuncties) onderdeel van het

		beoordelingskader van het MER (tabel 5.1 in de NRD). Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
12.	Particuliere indiener (6189986, 6189987)	
12.1	Ruimte rondom woningen Indiener stelt dat het ontwerp rekening dient te houden met de uitbreidingsruimte bij woonhuizen/panden die nodig is vanwege: • Verduurzaming van woningen (bijvoorbeeld een isolerende laag op de buitenmuur van 20-40 cm dik); • Elektrificering en opslag van energie; • Toekomstbestendig maken en flexibel invullen van woningen (levensfasegericht, splitsen etc.). Inpassen van wonen (en andere bestaande waarden en functies) verdient meer aandacht. Bovendien stelt indiener dat het ontwerp rekening dient te houden met een goede afwatering van het afstromende dijkwater bij de woonhuizen om vochtproblemen te voorkomen/bestaande vochtproblemen te verlichten. Volgens indiener is het bij een eerdere dijkverbetering niet gelukt om alle woningen volledig buiten het profiel van de dijk te brengen, ondanks de doelstellingen. Aangezien dit eerder veel ellende heeft meegebracht, is het voor indiener belangrijk dat daar zorgvuldig mee wordt omgegaan.	De huidige bebouwing en de mogelijke beperkingen die vanuit waterveiligheid bij de bebouwing gelden, heeft zeker de aandacht binnen het project. In beginsel gaat het waterschap zeer zorgvuldig te werk bij woningen die op de dijk staan, en houdt het ontwerp zoveel mogelijk rekening met bestaande functies en ruimtegebruik op en langs de dijk, . In de verkenningsfase is het ontwerp nog niet op het detailniveau van de inpassing bij individuele huizen. Deze detaillering komt in de planuitwerkingsfase (vanaf 2027) aan bod. Zodra de aannemer aan boord is, wordt er een uitvoeringsontwerp gemaakt. Dan is meer duidelijk hoe dicht het ontwerp bij welke huizen komt en of en zo ja welke beperkingen gaan gelden. De dijkverbetering mag niet leiden tot een verslechtering van de afwatering. In het ontwerpproces wordt hier onderzoek naar gedaan om dit te voorkomen. In de planuitwerkingsfase wordt het dijkontwerp gedetailleerder, en kan dit beter in beeld gebracht worden. Er is geen aanleiding reikwijdte en detailniveau voor het MER aan te passen.
12.2	Meenemen van bewoners als stakeholders Indiener vindt dat bewoners nog onvoldoende als waardevolle stakeholders worden gezien. Volgens indiener wringt het belang van bewoners met het vaststellen van een voorkeursalternatief op hoofdlijnen. Van bewoners kan wel degelijk een waardevolle inbreng worden verwacht met het oog op ruimtelijke inrichting en beleving bijvoorbeeld, en ook	In het ontwerpproces, dat van grovere ontwerp naar het uiteindelijke projectbesluit leidt, zijn en worden bewoners betrokken. Op dit moment zijn er nog verschillende alternatieven en gaat het nog niet om maatregelen op perceelsniveau. In het voor het project opgestelde Communicatie en participatieplan is beschreven dat naast informeren van alle bewoners, een vaste groep bewoners en bedrijven meedenkt met het ontwerpproces. Daarnaast vinden

	bij het maken van ontwerpen waarin alle belangen zo veel mogelijk verenigd kunnen worden.	ook dijktafels plaats voor bewoners, bedrijven en grondeigenaren op en aan de dijk. Aanvullend op de dijktafels en werkplaatsen zijn specifieke gebiedssessies met de bewoners en belanghebbenden van de dijkdorpen voorzien. Ook worden er algemene informatiebijeenkomsten gehouden, toegankelijk voor iedereen. Dit onderdeel geeft geen aanleiding om reikwijdte en detailniveau aan te passen.
12.3	Meenemen van sociale effecten Indiener pleit voor het in beeld brengen van de sociale effecten gerelateerd aan de fysieke leefomgeving (omgeving die schoon is, uitnodigt tot bewegen, fietsen, wandelen en ov stimuleert, etc.), waardoor bestuurders en belanghebbenden een completer beeld krijgen van alle gevolgen van projecten. Inzicht in sociale effecten levert bovendien kennis op om het project beter te maken en kan ook zorgen voor een breder gedragen besluit.	Het MER gaat in op waar het project raakt aan sociale waarden (woonkwaliteit, hinderaspecten, werkfuncties, recreatie, natuur). Het is voor het dijkverbeteringsproject niet mogelijk om zaken als een gevarieerd aanbod aan voorzieningen of stimulering van openbaar vervoer te regelen. Daarom leidt deze zienswijze niet tot aanpassing van reikwijdte en detailniveau.
13.	Bewoners van de Groene Vingers (6191518, 6191520, 6191517, 6191519, 619441, 619442, 6195987, 6195991, 6195990, 6195988, 6193964, 6193973, 6193977, 6193982, 6193983, 6193992, 6193993, 6194000, 6194345, 6194787, 6194789, 6194801, 6194802, 6194811, 6194898, 6195122, 6195123, 6195142, 6195151, 6195180, 6195179, 6195188, 6195222, 6195228, 6195230, 6195231, 6195234, 6195235, 6195237, 6195238, 6195242, 6192801, 6192550, 6192549, 6192452, 6192451, 6191971, 6191538, 6191441, 6191442, 6191346, 6191347)	
13.1	Bezwaar Groene Vingers Indieners, als bewoners van de Groene Vingers Maaspoort, 's-Hertogenbosch, maken bezwaar tegen het opnemen van het gebied De Groene Vingers in het project Dijkverbetering Lith-Bokhoven. In 2010 is met de gemeente, Natuurmonumenten,	Het projectteam is zich bewust van de gerealiseerde inrichting en natuurkwaliteiten van het gebied de Groene Vingers met de bewuste ontoegankelijkheid. Er zijn meerdere zienswijzen ingediend met dezelfde strekking

	Waterschap Aa en Maas en bewoners al een volledig inrichtingsplan gemaakt, waarin natuur en biodiversiteit de ruimte krijgen. Dit plan is uitgevoerd, er is inmiddels een variëteit aan flora en fauna, die gebaat is bij rust en ruimte in dit prachtige stukje natuur. Er is geen enkele reden om de inrichting van de Groene Vingers opnieuw ter discussie te stellen. Indieners vragen dan ook nadrukkelijk om de plannen voor de Groene Vingers te verwijderen uit het projectplan voor de Dijkverbetering Lith-Bokhoven.	waarmee duidelijk wordt aangegeven dat deze kwaliteiten sterk worden gewaardeerd door de bewoners. Voorop staat dat het dijktraject in het gebied van de Groene Vingers zal moeten worden verbeterd om aan de waterveiligheidsnorm te voldoen. Vanwege de beschikbare ruimte zal dat aan de bewoonde zijde van de dijk gebeuren (zie ook de redeneerlijn in de NRD paragraaf 3.2.2). Dat zal onvermijdelijk invloed hebben op de huidige inrichting van het gebied. Daarbij wordt verkend of deze verandering ook kansen biedt om natuurkwaliteiten en recreatiemogelijkheden te versterken. In het ontwerpproces worden twee verschillende ontwerpen gemaakt (kansrijke alternatieven). Het ene ontwerp blijft dicht bij de bestaande waarden en inrichting van het gebied en het andere ontwerp zet meer in op versterking ten aanzien van natuur en recreatie. Door het onderzoeken van deze twee komen belangrijke (milieu)gevolgen van mogelijke keuzes goed in beeld. Naar aanleiding van de binnengekomen zienswijzen wordt door het waterschap eind 2025 een informatieavond georganiseerd voor aanliggende bewoners om over beide ontwerpen in gesprek te gaan. Dat wordt gebruikt bij de verdere besluitvorming door de stuurgroep van het project – die bestaat uit waterschap, provincie en gemeenten Den Bosch en Oss – over de dijk en het gebied van De Groene Vingers. Het MER zal de afweging van de twee kansrijke alternatieven omvatten en de onderbouwing van de milieueffecten bij het uitgewerkte voorkeursalternatief. Natuur en recreatie zijn onderdeel van het beoordelingskader van het MER (tabel 5.1 in de NRD). Er is daarom geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
14.	Particuliere indiener (6193722, 6193723, 6193989, 6193990)	

14. Groene Vingers	
1 Indieners willen dat het gebied Groene Vingers verwijderd wordt uit het projectgebied. Het gebied is bij de aanleg van de wijk Maaspoort (1990-2000) bewust als 'groene longen' in de wijk gepositioneerd. Uitgangspunt voor het plan was het toepassen van agrarisch natuurbeheer met daarbij de bewuste keuze om het gebied te laten functioneren als bufferzone tussen de woonwijk en de wel toegankelijke uiterwaarden. Dit heeft geresulteerd in een zeer grote biodiversiteit. Het hele traject van visie en uitwerking van het plan was zeer omvangrijk met actieve deelnames van gemeente, waterschap, Natuurmonumenten, bewoners, agrariërs etc. Er is toen bewust gekozen om geen verbinding tussen de dijk en wijk te realiseren. Indiener vinden het daarom zeer opmerkelijk dat de gemeente dit gebied wederom op de agenda wil zetten. De argumentatie hiervoor ontbreekt en het doet geen recht aan het eerder doorlopen proces. De bewoners van de Maaspoort zijn zeer tevreden over de natuur in de woonomgeving. Veel andere projecten uit de gebiedsvisie van 2009 zijn nog niet uitgevoerd. Indieners stellen dat het dus zeer vreemd zou zijn om dan wel al de kort bestaande inrichting van de Groene Vingers te herzien. Het sluit ook niet aan op de beperkte en zelfs krimpende gemeentelijk budgetten.	Zie voor beantwoording van deze zienswijze de beantwoording bij punt 13.1.
15 Particuliere indiener (6195224)	
15. Bankjes op de dijk bij de Groene Vingers	
1 De indiener stelt dat het niet wenselijk is om weer veranderingen in de Groene Vingers aan te brengen. Het hier en daar plaatsen van een bankje zorgt ervoor dat mensen over het natuurgebied kunnen uitkijken en dat er geen verstoring in het gebied zelf plaatsvindt.	Zie voor beantwoording van deze zienswijze de beantwoording bij punt 13.1. Op een later moment wordt nagedacht over precieze inrichting(smaatregelen).
16 Particuliere indiener (6192013)	

16.1	Voorborduren op de ingezette ontwikkelingen bij de Groene Vingers De 'Groene vingers' zijn ecologisch beheerde graslanden met paddenpoelen en enkele landschapselementen. Indiener juicht mogelijkheden om opnieuw in de Groene Vingers te investeren van harte toe, mits er wordt voortgeborduurd op de eerder gemaakte plannen en/of anderszins nog betere kansen creëren voor natuur en ecologisch boeren. Het gebied heeft meer tijd nodig om goed te ontwikkelen. Eventueel kunnen rondom het gebied mogelijkheden aangebracht worden om de bewoners te betrekken. Bekijk ook de negatieve effecten van de voornemens op de ingezette gebiedsontwikkeling.	Zie voor beantwoording van deze zienswijze de beantwoording bij punt 13.1.
17	Particuliere indiener (6195250)	
17.1	Recreatieve mogelijkheden bedreigen flora en fauna De indiener is een bewoner van de wijk Maaspoort DB. In de laatste jaren is er veel gedaan aan natuurontwikkeling in het gebied vanaf de dijk richting de bebouwing. Er zijn mogelijkheden om te wandelen. Door recreatieve mogelijkheden toe te voegen, ontstaat een bedreiging voor de flora en fauna.	Zie voor beantwoording van deze zienswijze de beantwoording bij punt 13.1.
18	Particuliere indiener (6195212)	
18.1	Behoud huidige situatie Graag de huidige situatie behouden, dit om rust en ruimte voor natuur te behouden.	Indiener woont in de buurt van de Groene Vingers. Zie voor beantwoording van deze zienswijze de beantwoording bij punt 13.1.
19	Particuliere indiener (6194901)	
19.1	Zichtlijnen Maasboulevard Indiener verzoekt dringend om bij de keuze van de dijkversterkingsoplossing (-verhoging) ter plaatse van de Maasboulevard rekening te houden met de resterende zichtlijnen richting uiterwaard en rivier. De begane grond	Vanuit een waterveiligheidsperspectief worden dijken in Nederland bij voorkeur in grond verbeterd. In de NRD is dit ook toegelicht (pagina 24). Hoewel het waterschap een goede inpassing van de dijk belangrijk vindt, is het verlies van uitzicht niet altijd te voorkomen.

	bewoners van het appartementencomplex Aera maken zich zorgen dat de geplande dijkverhoging hun woongenot en waarde van hun appartement mogelijk negatief kan beïnvloeden. Indiener stelt dat de zorgen en wensen van de bewoners nog onvoldoende meegenomen zijn in de NRD. Mede omdat onlangs voor de dijkversterking langs de Maas bij Arcen gekozen is voor een zogenoemde 'onzichtbare' kering, wordt de wens om te komen tot een gebalanceerd ontwerp alleen maar versterkt. Indiener vertrouwt erop dat het waterschap deze zorg serieus neemt en bereid is om in overleg te treden over zo nodig alternatieve oplossingen die recht doen aan zowel de veiligheid als het leefklimaat van de bewoners.	Effecten op woonkwaliteit worden in het MER meegewogen. Zoals ook aangegeven bij de beantwoording van zienswijze 4.8 ziet het MER niet op (effect op) de waarde van de woning, maar op milieu-effecten. Onder het thema 'woonkwaliteit' worden effecten op gebruiksfuncties beoordeeld (zie tabel 5.1 in de NRD). De zienswijze leidt niet tot aanpassing van reikwijdte en detailniveau voor het MER.
20	Particuliere indiener (6195512)	
20.1	Uitbreiding alternatieven Indiener stelt dat de alternatieven uit de NRD te eenzijdig zijn. Voor de enkelbebouwde trajecten, waaronder de monumentale dorpskern van Lith, wordt volgens indiener enkel ophogen met zand als bouwsteen genoemd. Deze eenzijdige benadering sluit werkbare, goedkopere en minder ingrijpende oplossingen uit, zoals het gebruik van coupures, schotten of andere demontabele waterkeringen.	Vanuit een waterveiligheidsperspectief worden dijken in Nederland bij voorkeur in grond verbeterd. In de NRD is dit ook toegelicht (pagina 24). Demontabele oplossingen zoals schotten en coupures brengen risico's met zich mee tijdens een hoogwater, en vragen een extra beheerinspanning (opslag/oefenen, etc.). Ook voor demontabele waterkeringen zijn constructies nodig. In de regel zijn deze constructieve oplossingen over de gehele levensduur juist duurder dan een dijk in grond. Het waterschap is om deze redenen zeer terughoudend met flexibele oplossingen en past deze enkel toe bij zwaarwegend maatschappelijk belang. In Lith is mogelijk sprake van zwaarwegend maatschappelijk belang op het stuk waar aan beide zijden woningen staan. Daar is het van belang dat bewoners de toegang tot hun woning behouden, en is het noodzakelijk om verschillende technische oplossingen daarvoor te onderzoeken. Het waterschap kijkt daar dus wel degelijk naar andere oplossingen dan versterken in grond. Zie ook tabel 4.2 in de NRD.

		De reikwijdte aan alternatieven wordt onderzocht, daarin is optimalisatie mogelijk mocht dat nodig zijn. Er is geen aanpassing nodig van reikwijdte en detailniveau.
20.2	Lokale betrokkenheid bij onderhoud en beheer Indiener stelt dat een lokaal dijkteam - onder toezicht van het waterschap - onderhoud en plaatsing op zich kan nemen. Daarmee wordt ook tegemoetgekomen aan de eis van betrouwbaarheid: door structureel onderhoud, training en redundantie kan het risico van menselijke handelingen bij hoogwater worden geminimaliseerd. Hierover is overleg met de gemeenschap van Lith gewenst.	De zienswijze betreft aandachtspunten voor beheer en onderhoud van een mogelijke oplossing. Daarmee wordt vooruit gelopen op het verdere ontwerpproces. Keuzes over beheer en onderhoud worden later gemaakt, na de keuze voor een voorkeursalternatief. Er is geen aanpassing nodig van reikwijdte en detailniveau.
20.3	Cultuurhistorische waarden en leefomgeving Monumentale panden en het dorpsgezicht van Lith mogen niet aangetast of achter een verhoogde zanddijk verdwijnen, louter omdat grondoplossingen in de redeneerlijn standaard de voorkeur krijgen. De dorpskern Lith moet als specifiek aandachtspunt benoemd worden in het MER, met oog voor monumentale waarde, leefomgeving en ruimtelijke kwaliteit.	Wij delen het belang van cultuurhistorie in het plangebied. Voor het project is een Ruimtelijk Kwaliteitskader opgesteld als kader voor het beschermen en ontwikkelen van het gebied. In het ruimtelijk kwaliteitskader is een landschappelijke en cultuurhistorische analyse gedaan van het dijklandschap. Er zijn drie leidende principes benoemd. Een daarvan is dat de dijk een verhaal heeft, waaruit aandacht voor bijzondere elementen en ensembles volgt. De leidende principes geven een hoofdrichting aan voor de ingrepen voor de dijkversterking en inrichting van het aanliggende gebied. Cultuurhistorische waarden zijn bovendien onderdeel van de redeneerlijn voor herleidbare keuzes ('behouden van belangrijke waarden') waarmee binnen het project onderbouwd ontwerpkeuzes kunnen worden gemaakt (zie par. 3.2.2 van de NRD). Voor het dubbelbebouwde dorpsgezicht Lith worden twee alternatieven onderzocht, waaronder een constructie. Voor het thema cultuurhistorie wordt onder meer ingegaan op historische (steden)bouwkunde (het bebouwingslint en monumenten). Voor het thema landschap wordt gekeken naar ruimtelijk-visuele kenmerken, zoals zichtlijnen. Mede op basis van de effectbeschrijvingen wordt een afweging gemaakt, waarbij

		ook mitigerende maatregelen kunnen worden ingezet. Er is geen aanpassing van reikwijdte en detailniveau nodig.
--	--	--

3. Reactie op ontvangen advies

In de zienswijzenperiode is door de provincie advies gevraagd aan de commissie mer.

3.1. Commissie mer

Door de Commissie mer is, op verzoek van provincie Noord-Brabant, een advies uitgebracht over de NRD van het op te stellen project-MER. Het advies is als bijlage bij deze Nota gevoegd. Het College van Gedeputeerde Staten neemt het advies van de Commissie mer integraal over bij het vaststellen van Reikwijdte en Detailniveau.

3.2. Ontvangen advies

Tabel 3.1 gaat ter toelichting op twee zaken in:

- De informatie die de commissie als essentieel beschouwt voor het MER
- Overige aandachtspunten of aanbevelingen uit het advies

In de kolom onder 'reactie' wordt toegelicht hoe met de aanbevelingen en aandachtspunten in het advies van de commissie wordt omgegaan. Grotendeels gaat het om zaken die al in de NRD zijn beschreven en in het MER worden meegenomen of uitgewerkt. Het advies van de commissie geeft daarin verdere verduidelijking.

Tabel 3.1 Reactie op advies commissie mer

Nr.	Advies	Reactie op advies
	Commissie voor de milieueffectrapportage	
1.	Essentiële informatie MER Hieronder staan de punten samengevat die de Commissie als essentiële informatie beschouwt voor in het MER. Dat wil zeggen dat voor het meewegen van het milieubelang in het projectbesluit over de dijkversterking Lith-Bokhoven dit MER straks in ieder geval onderstaande informatie moet bevatten:	
1.1	Prioritering hoofd- en andere doelen. Beschrijf het hoofddoel waterveiligheid en de andere doelen (natuur, klimaat, erfgoed, circulariteit, koppelkansen en dergelijke) zodanig dat onderlinge prioritering helder is. Maak hierbij waar mogelijk onderscheid tussen doelen die (meer) voor de verkenning van belang zijn of juist voor de planuitwerking.	Deze informatie wordt opgenomen in het 1° deel van het MER dat in de verkenning wordt opgesteld. Daarbij zal aandacht worden besteed aan de onderlinge prioritering. Het 2° deel van het MER, dat in de planuitwerking wordt opgesteld, zal een geactualiseerde beschrijving bevatten van de doelen die gelet op het voorkeursalternatief relevant zijn voor de planuitwerking. Daarbij wordt ook aangegeven welke van de doelen slechts op één of een enkele deellocatie of -traject van de dijk van toepassing zijn, zoals de commissie in paragraaf 2.1 adviseert.
1.2	Verkenning van een voorkeursalternatief (hierna: VKA). Beschrijf hiervoor overzichtelijk: • de voorgeschiedenis van de twee alternatieven 'Lange termijn voorop' en 'Belangen en waarden van nu'. Onderbouw duidelijk welke rol milieuvargumenten hebben gespeeld bij de totstandkoming van deze twee alternatieven; • een vergelijking van de milieueffecten van de alternatieven onder meer op bodem, water, natuur, landschap, erfgoed en ruimtelijke kwaliteit; • hoe het afwegingsproces naar het VKA eruit heeft gezien en de rol van milieu daarin.	Deze informatie wordt opgenomen in het 1° deel van het MER, dat in de verkenning wordt opgesteld.

Nr.	Advies	Reactie op advies
1.3	Planuitwerking VKA. Beschrijf voor deze fase overzichtelijk: • de eventuele andere besluiten die bij het VKA gaan horen als onderdeel van de maatschappelijke doelen die in de NRD beschreven zijn. Geef aan hoe de afbakening van de reikwijdte van het MER 'in deze fase in zijn werk gaat'; • de milieueffecten van het VKA in de aanlegfase en de gebruiksfase; • een realistisch beeld van de toekomstige situatie door voor relevante deelgebieden visualisaties op te stellen.	Deze informatie wordt opgenomen in het MER. Het 1 ^e deel van het MER, dat opgesteld wordt in de verkenning, geeft via de beschrijving van het voorkeursalternatief en de verantwoording van gemaakte keuzes en (milieu-) afwegingen het startpunt voor het 2 ^e deel van het MER dat wordt opgesteld in de planuitwerking.
1.4	Besluitvormers en insprekers lezen in de eerste plaats de samenvatting van het MER. Daarom verdient dit onderdeel bijzondere aandacht. De samenvatting moet als zelfstandig document leesbaar zijn en een goede afspiegeling zijn van de inhoud van het MER.	Het MER krijgt een zelfstandige, leesbare samenvatting.
2.	Overige aandachtspunten en aanbevelingen uit het advies	
2.1	Licht tegen de achtergrond van rijks-waterveiligheidsnormen en het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) voor deze dijkversterking de mogelijkheden en beperkingen van het HWBP kort toe (par. 2.2)	Deze toelichting wordt in het MER opgenomen.
2.2	Geef in het MER aan welke andere wet- en regelgeving en welk beleid relevant zijn voor deze dijkversterking en of voldaan kan worden aan de randvoorwaarden die hieruit voortkomen (par. 2.1)	Deze toelichting wordt in het MER opgenomen.
2.3	Beschrijf de dijkversterkingsactiviteiten in MER deel 1 en deel 2, zo uitgebreid als nodig om een goede effectbeschrijving en vergelijking van de alternatieven mogelijk te maken. Geef inzicht in de activiteiten die plaatsvinden in de aanlegfase en de eindsituatie (beheer, onderhoud en gebruik). Maak voor het in beeld brengen van de huidige situatie in het plangebied gebruik van duidelijk kaartmateriaal (par. 3.1)	Deze beschrijving wordt in het MER opgenomen.
2.4	Ga bij de beschrijving van de autonome ontwikkeling uit van te verwachten veranderingen in de huidige activiteiten in het studiegebied en van nieuwe activiteiten waarover (dan) al formeel is besloten, zoals mogelijk het HoWaBo-project (par. 3.4)	Dit wordt in het MER opgenomen.

Nr.	Advies	Reactie op advies
2.5	Leg voor buitenstaanders nog kort uit hoe de technische onderbouwing van de waterveiligheidsopgave in zijn werk is gegaan, zodat dit te begrijpen is. Beoordeel in MER deel 1 in hoeverre de resultaten van het verdere onderzoek naar de omvang van de waterveiligheidsopgave (gedetailleerder en op basis van meer gegevens) speelruimte laten zien voor het ontwerp van technische oplossingen en zo ja welke. Motiveer in MER deel 2 dat de voorgestelde oplossing voldoet (par. 4.2)	Deze toelichting en beoordeling wordt in het MER opgenomen.
2.6	De commissie beveelt aan om de effecten op het (grond)watersysteem eerst kwalitatief in beeld te brengen voor de twee alternatieven om onnodige inspanningen te voorkomen (par. 4.2)	Momenteel zijn al een geohydrologische en een rivierkundig model beschikbaar voor het project. Het MER maakt, waar mogelijk en relevant, gebruik van de beschikbare gegevens. De activiteiten in de Henriettewaard leiden mogelijk wel tot wijzigingen die kwantitatief in beeld moeten worden gebracht.
2.7	Start MER deel 1 met een globale beschrijving van landschap en natuur in het studiegebied en eventueel de verschillende landschapstypes erin (par. 4.3)	Er wordt in de verkenning in het MER gestart met een globale beschrijving van landschap en natuur binnen het studiegebied.
2.8	De Commissie geeft in overweging na te gaan (bijvoorbeeld door navraag bij oudere bewoners van het gebied) of er plaatsen van herinnering zijn waar de dijkversterking rekening mee kan houden. Ook bij gemeentelijke historische verenigingen kan vaak meer informatie worden ingewonnen (4.4).	Vanuit het participatieproces wordt de relevante lokale informatie opgehaald om rekening mee te houden in het project. .
2.9	Begin in MER deel 1 al met karterend veldonderzoek op plekken waar de archeologische verwachtingswaarde hoog is, omdat die informatie mogelijk relevant kan zijn voor te maken afwegingen over het VKA (par. 4.4)	Er is inderdaad al gestart met karterend veldonderzoek ter plaatse van locaties met hoge archeologische verwachtingswaarde voor zover relevant voor het VKA.
2.10	Maak ruimtelijke kwaliteit toch onderdeel van het beoordelingskader. De commissie geeft aan dat door ruimtelijke kwaliteit alleen als doelparameter te zien in het afwegingskader, negatieve effecten op de bestaande ruimtelijke kwaliteit over het hoofd gezien zouden kunnen worden. Het MER moet de bedoelde positieve en (onbedoelde) negatieve effecten duidelijk laten zien, én moet de vraag beantwoorden of er over het geheel genomen sprake is van achteruitgang, evenwicht of toename. Het thema omvat een geaggregeerde parameter die op een zeker abstractieniveau de optelsom laat zien van soms tegenstrijdige signalen. In die zin heeft het ook voor het beschrijven van de effecten een meerwaarde ten opzichte van de onderliggende deelparameters uit het beoordelingskader (par. 4.5)	In aanvulling op wat in de NRD wordt vermeld, zal het MER een beoordeling geven van de positieve en negatieve effecten op ruimtelijke kwaliteit en het totaaleffect daarvan.

**Bijlage: Advies Commissie mer d.d. 13 november /
projectnummer:3969**